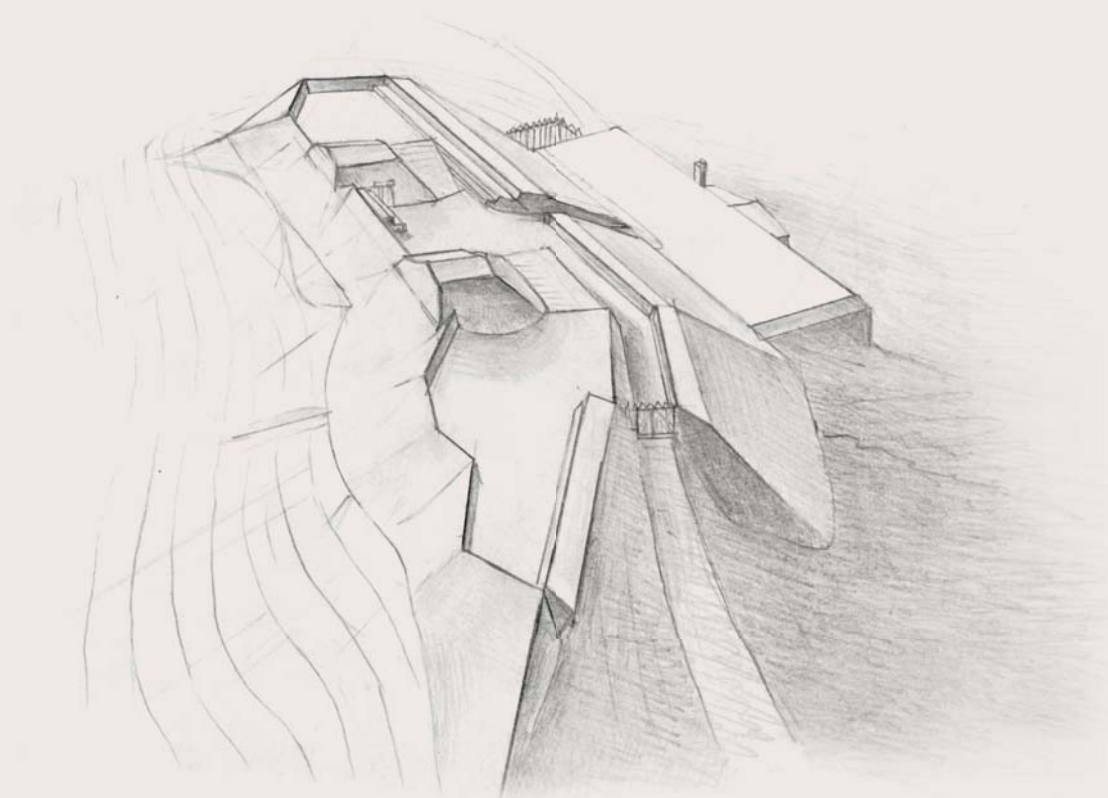

König Frigyes

HISTORIA PICTA CASTELLORVM

• ERŐDÍTÉSEK ÉS VÁRAK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN AZ ÓSKORTÓL A XIX. SZÁZADIG •
FORTIFICATIONS AND CASTLES IN THE CARPATHIAN BASIN: FROM PREHISTORY TO THE 19TH CENTURY

ARCHAEOLOGIA

Előszó

KÖNIG FRIGYES

2001-ben jelent meg „Várak és Erődítmények a Kárpát-medencében” című munkám, amely a területen található erődítményekről az alapinformációkat kívánta összegyűjteni. Könyvemnek, amely eredetileg saját használatra készült, mondhatnám, én voltam a megrendelője. Véletlen következtében került régész szakemberek kezébe, Cserményi Vajkéra és Hatházi Gáborra, akik kezdeményezték kiadását. A bibliográfia összeállításában Terei György segített. A gyűjtemény létrejöttét hiányérzetem motiválta, mivel nem létezett – és ma sem létezik – várléxico vagy adattár, ahol a teljesség igényével kielégíthettem volna érdeklődésemet. Ezért a teljességre törekedtem. A kézirat lezárása után azonban nyomban világossá vált, hogy a könyvemben szereplő 1562 erődítmény csak egy része a valaha létezetteknek. Azóta eltelt kilenc év, és a gyűjtemény megduplázódott, mutatva, hogy a gyűjtés szinte vég nélkül folytatható.

Könyvem természetesen folytatása az előző kötetnek, azonban szerkezetét, tartalmát tekintve más. A facsimile gyűjtőnaplótól eltérően, az objektumokról rendelkezésekre álló, a hajdani valóságnak csak töredékeire vonatkozó információk vizuális továbbgondolása, komplex értelmezése és megjelenítése volt a célom.

Rajzaim elkészítéséhez különböző mennyiségben és minőségben álltak rendelkezésemre a források. Optimális esetben található a régészeti és építészettörténeti szakirodalomban építészeti, geodéziai felmérések. Ezeket kiegészítettem archív anyagok, régi térképek, hadmérnöki felmérések, korabeli ábrázolások, művészeti alkotások, fényképek – beleértve a régi és műholdas fotókat – tanulmányozásával, valamint helyszíni szemlékkel. Ábráim mindezek analízisén alapulnak. A műemlékek problematikájának értelmezéséhez termékenyítőleg hatottak a kortárs szellemi élet egyéb területein született alkotások is, mint például Christopher Woodward „*In Ruins*” című kötete, amely a jelenkor emberének szemszögéből vizsgálja a romokhoz fűződő különös viszonyt, valamint W. G. Sebald „*Austerlitz*” című regénye, amely egy melankolikus, magába zárkózó emberről szól, akinek a titokzatos, megfejtésre váró emlékek a társai, valamint azok az épületek, homlokzatok, alaprajzok, amelyeket megszállottan fényképez.

A képzőművészet történetét tanulmányozva láthatjuk, hogy az építészeti objektumok, így a várak, vagy azok romjai számtalan esetben az ábrázolások tárgyai voltak, de gyakran feltűntek mint műalkotások alkotóelemei, részletei. Bár e képi ábrázolások hitelességét illetően sokszor hangzott és hangzik el éles kritika, mégis, a régészet számára ezek az alkotások sokszor forrásértékű adatokat képesek hordozni. A művek legtöbb esetben nem mérnöki szempontok szerint készültek. Ebből azonban nem következik, hogy a régebbi korok ábrázolásai minden esetben légből kapottak, vagy a művészi fantázia szüleményei lennének. Kiértékelésük során tisztáznunk kell, hogy mikor, milyen célból (látkép, újság- vagy könyvillusztráció, dokumentáció, terv) jöttek létre. Egy 15. vagy akár 17. században készült kép vagy műalkotás a kor szempontrendszerét és elvárásait tükrözi. Ezért nyilvánvaló, hogy eltér a korunkban leginkább elterjedt és használt képi ábrázolásoktól. Számításba kell vennünk azt is, hogy volt-e lehetősége az alkotónak a helyszínt személyesen tanulmányoznia, vagy mások által készített vázlatokat volt kénytelen használni. Előfordulhatott az is, hogy írásbeli vagy szóbeli

leírás alapján kellett az ábrázolást elkészítenie. Az évszázadok alatt megváltozott természeti környezet is újabb kérdéseket vehet fel. A tanulmányozott kép dokumentatív értékét, valamint esztétikai megjelenését nem utolsósorban meghatározta készítőjének szakmai felkészültsége, tehetsége is.

Az enyhe terepalakulatokként jelentkező maradványok, a számtalan őskori sáncgyűrű a természeti környezettel egybenőve sokban emlékeztet az 1960-as évek „*land-art*” műveire, amelyeket természetesen a korábbi alkalmazott funkcióval szemben egy egészen más irányú emberi tevékenység, az autonóm alkotás, az önkifejezés, az üzenés vágya hozott létre.

Az erődített helyekről elmondható, hogy rendkívül összetett civilizációs jelenséget alkotnak. Nem csak a hazai romantikából és az ifjúsági regényekből sugárzó hősi múlt és hazaszeretet szimbólumai, hanem a vagyon, a hatalmi koncentráció, a reprezentáció dokumentumai is. Katonai ellenőrzési pontokként nem utolsósorban a biztonságosnak tűnő lakhely szerepét is betöltötték különböző népek számára, hiszen az erődítmények létrejöttében az ember egyik leghűségesebb társának, a félelemnek meghatározó szerepe van. A félelem, ami a biztonságos élettérbe vetett hit hiányából fakad, az embercsoportok egyik összetartó ereje. Félelem attól, hogy a test vagy a szellem sérülést szenved, és az ember képtelen befolyásolni, uralni azt, ami vele vagy a környezetével történik. A közös érdek, a védelem az emberek topológiai egymásra utalt csoportjait az általuk használt tér megvédésére ösztönözte. A világgal folytatott mindennapi viaskodás részévé váltak a helyek, ahol menedéket, biztonságot lehetett találni.

A történelmi és haditechnikai változások következtében azonban az erődítményeknek a lassú pusztulás, vagy az erőszakos rombolás lett a sorsa. A későbbiekben a maradványok leginkább már csak mint építési anyag keltették fel a folyamatosan érkező népcsoportok érdeklődését. A terepen a történelmi múlt tárgyi lenyomatává lényegültek az építészet emlékei.

Kultúránk kiemelten fontosnak tartja a történelmi emlékeket, azok védelmét és értelmezését. E felelősségteljes feladatot a régész, történész, építész szakma végzi karöltve sok egyéb kiegészítő tudományterület képviselőjével, amelyeknek hosszú sorát szinte lehetetlen felsorolni. Egy ilyen sok szakterületet érintő tevékenységhez társadalmi, politikai szándék, gazdasági háttér, valamint nagyon sok idő szükséges. Amennyiben mindezek szerencsésen találkoznak, a feladat teljesíthető. A műemlék állagvédelme, fenntartása, működtetése azonban további súlyos problémákat jelent, amelyek megoldását történelmi emlékeink magas száma csak nehezíti. Ezért úgy gondolom, hogy minden egyes objektum feltárása, a megmaradt emlékek megőrzése, esetleg helyreállítása, még ha az oly fontosnak is tűnik, abszurditás.

A megoldást feltehetően más irányban kell keresnünk. Az elmúlt években elterjedt számítógépes programok a történelmi múlt épített emlékeinek felidézéséhez sok segítséget nyújthatnak. Használatukkal lehetségessé vált egy adott objektumról gondolatban készített pillanatképek vizuális megjelenítése.

Egy építmény működése, élete során sok átalakuláson mehet keresztül, ezért e „valóság” képi megjelenítések valóban csupán pillanatképek lehetnek fennállásának meghatározott időszakából. Az általam legismertebb vár, Csókakő esetében – amelynek ciszternáját feleséggel mértük fel – tanúja vagyok a folyamatosan előkerülő információk következtében felmerülő kérdéseknek, értelmezési lehetőségeknek, valamint annak, hogy milyen szövevényes az egymásba fonódó időrétegek rendszere.

Velencefűrdői házunk csatornázási munkálatainak során tömegével kerültek elő különböző típusú kerámia-töredékek. A régészeti vizsgálat során kiderült, hogy a leletek az újkőkortól kezdődően a római korig keltezhetőek. A családi nyaraló, amely számomra egyúttal az otthon fogalmával is azonos, kiderült, hogy mások számára is az otthon jelentette. Számtalan lelőhelynél fordul elő, hogy különböző korok kultúrájának népei újból felhasználták, átalakították az általuk birtokba vett építményt.

Emiatt az „eredeti állapot” fogalma is bizonytalan. S bár egy helyreállítás során a célul kitűzött „eredeti állapot” meghatározható, végül mégis mindig új minőség születik, hiszen az éppen korszerű szakmai szempontrendszer komoly nyomokat hagyunk. Ebből azonban nem következik az, hogy ne születtek volna nagyszerű eredmények a régészeti, műemléki helyreállítások során. A kétségek nem akadályozhatják a feltáró és konzerváló munka folyamatát, hiszen ha ez nem történik meg rövid időn belül, elpusztulnának a maradványok, s mint például Csókakő esetében, a vár alatt lévő házakra dőlnének a leomló falak.

Az általam feldolgozott terület indoklása történelmi, földrajzi szempontból problematikus lehet. Egyrészt, mivel a jelenlegi magyar államhatároknál kiterjedtebb területet vizsgál, esetenként a Kárpát-medence földrajzi határait sem veszi figyelembe. Ennek magyarázata a feldolgozott mintegy 5000 év történelmi változásaiban, folyamataiban rejlik. A Kárpát-medence történelme során folyamatosan különböző kultúrák találkozási és ütköző pontja volt. A területen megjelenő népek mind nyomot hagytak. Színesíti még a képet a népek etnikuma, identitása, esetleges kontinuitása. Tekintettel arra, hogy munkám nem a történelem- és földrajztudomány szempontrendszere alapján készült, az általam gyakorolt rugalmasság talán megbocsájtható.

Ebben a könyvben képzőművészként, szakmai tapasztalatommal kívánok hozzájárulni a történelmi emlékek e sajátos csoportjának megjelenítéséhez. A munkát művészi tevékenységem részének tekintem, abból is az idő és tér problematikájával foglalkozó kutatásának. A rajzolás a képek világához, látásunk megértéséhez jó bevezető. A rajz segítségével feltároló világ története legalább annyira a megismerés, mint az emberi ismeretek rögzítésének és lejegyzésének története. Rengeteg minden van, amit képek nélkül nem, vagy csak nagyon nehézkesen értelmezhetnénk. Körülményes beszélni, írni róluk, mivel nem nyelvi természetűek. De láthatók. A rajz olyasmit mutat meg, amit más módon nem ismerhetnénk meg. A rajzoló látja és értelmezi a látottakat, és legjobb tudása szerint elénk tárja saját eredményeit. A többi azokra van bízva, akik képeit meg fogják nézni.

A közölt rajzok jobbra tömegvázlatok. A rajzi gondolkodás a térbeli absztrakció formája, eredményeivel képes megláttatni összefüggéseket, arányokat, tömegeket, amelyek segítenek bennünket abban, hogy képet formálhassunk pusztulófélben lévő, vagy elpusztult épületekről. Egy tökéletes feldolgozásnak természetesen tartalmaznia kellene a belső terek, a berendezések, valamint a környezet ábrázolását, azonban jelen munkámnak nem ez volt a célja. A rajz lényegéből fakadóan adódik a változtathatóság, a továbbgondolás lehetősége.

A természeti, klimatikus és gazdasági folyamatok következtében a történelmi emlékek egyre gyorsabban pusztulnak. Ez a veszedelem olyan, hogy sem jó tanács, sem kényszerítő parancs, sem fenyegető rendelet nem háríthatja el. Ezért megkerülhetetlen feladat a még meglévő emlékek dokumentálása, és a pontos adatokra támaszkodó ismeretterjesztés. Bízom abban, hogy ez a könyv nemcsak a laikusoknak, hanem a szakembereknek is képes adni továbbgondolásra és megoldásra váró terhes feladatot. Remélem, hogy azoknak, akik rokon érzésekkel viseltetnek a történelmi és műemléki értékek e sajátos csoportja iránt, segítség e munka a velük kapcsolatos problémák megoldásához.

Rajzaim elkészítéséhez sok szakember fárasztó munkájának eredményei, publikációs adtak segítséget. Anyagom bővítéséhez, kiegészítéséhez hozzájárultak barátaim, akik egyrészt a régész szakmából, másrészt a műkedvelők köréből kerültek ki. Ezúton szeretnék köszönetet mondani nekik.

Preface

FRIGYES KÖNIG

My work entitled *Castles and Fortresses in the Carpathian Basin*, published in 2001, was an attempt to collect basic information on the fortresses found in this region. I originally created the book for my own use – one could even say that I commissioned it for myself. Even so, it accidentally found its way into the hands of professional archaeologists Vajk Cserményi and Gábor Hatházi, who pushed for its publication. At the time, there were no comprehensive lexicons or databases that could totally satisfy my curiosity about castles, and such sources are still lacking today. The primary motivation for assembling the collection, therefore, was my own desire for more data, and so I strove for perfection. Archaeologist György Terei assisted me in putting together a bibliography, but once the manuscript was completed, it immediately became clear that the 1,562 fortresses included in the book comprised only a part of those that had once existed. Nine years have passed since then and the collection has doubled, which indicates that there is practically no end to the field work that remains to be done.

Naturally, this book is a continuation of the previous volume, although it is different in terms of structure and content. Unlike that of a field journal, the aim here was a complex analysis, visualisation and depiction of how these objects may have looked in reality based on the bits of information available to me in the present. My source material for this analysis varied in quantity and quality. In the best case, I was able to locate architectural and geodesic surveys in architectural history journals, which I then supplemented with archive materials, old maps, military surveys, contemporary depictions, works of art and photographs – including satellite images. However, I also carried out on-site observation. The drawings are based on all of the above. Contemporary works from other areas of intellectual life also had a creative impact on my interpretation of monuments, e.g. Christopher Woodward's volume entitled *In Ruins*, which examines our curious relationship with the remains of buildings from a modern human perspective, as well as the novel *Austerlitz*, by W. G. Sebald, which concerns a withdrawn and melancholy individual whose companions include mysterious and un-deciphered memories along with the buildings, facades and ground-plans that he obsessively photographs.

In studying the history of fine art, we can discern that architectural objects, including castles, or their ruins, have been the subject of numerous depictions, yet they often appear in works of art as separate elements and details. While these visual representations have frequently been the target of strong criticism regarding their validity, they can still be a valuable source of data in the field of archaeology. In most cases, such images were not created from an engineering perspective, but this in no way suggests that all depictions from older periods of history are mere fabrications or products of artistic fantasy. In the course of evaluating them, we must clarify when and for what purpose they were produced (panorama, newspaper or book illustration, documentation, design). A work created in the 15th or even the 17th century reflects the values and expectations of its particular time and is therefore obviously different from the various forms of visual

representation used today. We must also take into account whether the artist had an opportunity to study the subject on-site or was forced to use sketches created by others. It is also possible that the given work of art had to be created on the basis of written or verbal descriptions. Changes in the natural environment that have taken place over centuries can raise further questions as well, and last but not least, the professional qualifications and talent of the artist also determine the informative value and aesthetic appearance of the image under scrutiny.

Having lost their previously applied function, the infinite number of architectural remnants, mounds and circular trenches that have gently melded with the natural landscape, remind many people of the "land-art" movement of the 1960s, which was inspired by an altogether different human activity, namely the desire for independent creation and self-expression. Undeniably, fortifications represent an extremely complex phenomenon. Today, they are a symbol of the sort of romantic patriotism and heroic past found in youth literature. However, in their time they represented wealth and concentration of power. As military outposts, fortresses also played a decisive role in providing a safe haven for various peoples. They were built out of fear, one of man's most loyal companions, a common bond that brings groups of humans together – fear that a secure living space is threatened, fear that the body and soul may be harmed, and fear that we have no control over what happens to us or our environment. The mutual need of topologically dependent human groups to protect themselves impelled them to defend the territory they were using, and so places that provided safety and shelter became an integral part of their daily struggle. Changes in military technology, however, meant that fortresses were eventually destined to a fate that brought either slow decay or violent destruction. In later ages, their remains mainly attracted the interest of continuously arriving peoples as a source of building material, and architectural monuments were thus reduced to material evidence of a historical past.

Our culture lays considerable emphasis on the preservation and interpretation of historical relics, a task of great responsibility undertaken by archaeologists, historians and architects in cooperation with scholars in many other related fields of science. Any objective that involves such a wide range of professional areas requires social, political and economic support, an on-going task that will require a long time to accomplish. On the other hand, the conservation and maintenance of historical monuments poses further serious challenges which are made even more difficult by the sheer number of relics. This is precisely why I feel that an attempt to excavate, preserve or even restore every single object – as important as it may seem – would be an exercise in absurdity. Presumably, we must look elsewhere for the solution. Computer softwares developed over the last few years can provide great assistance in creating visual representations of historical objects based on the "snapshots" we take in our minds.

A building undergoes many transformations throughout its life, which means that "realistic" visual images of a given structure can only serve as a momentary documentation of its condition during a specific period of time. In the case of Csókakő, the castle I am most familiar with (where my wife and I surveyed the cistern), I witnessed a continuous flow of information that raised further questions and opportunities for interpretation along with a sense of how intricately layers of time are interwoven.

Drainage work around our summer house in Velencefűrdő led to the discovery of a huge quantity of different ceramic fragments and the subsequent archaeological study revealed that these relics could be traced back to the period lasting from the Neolithic Age up to the time of ancient Rome. As it turned out, the place I call my home was indeed home to others who came before me, and excavations at many locations show that the structures being surveyed have been taken over, used and transformed again and again by various cultures in the course of history.

In the light of this, the concept of restoring something to its "original state" becomes somewhat uncertain. Although this may be the ultimate goal of restoration, the final result always brings a new kind of quality

since contemporary professional approaches leave their own decisive traces as well. Be that as it may, the restoration of archaeological monuments has indeed yielded some fine achievements. Doubts should not stand in the way of excavation and conservation work because if these do not take place within a short time, the ruins in question will be destroyed. At Csókakő, for example, fragments of the deteriorating walls are falling onto the houses below the castle.

The justification for the territory I have chosen to analyse may be problematic for both geographical and historical reasons, partly due to the fact that my surveys extend beyond the borders of present-day Hungary and sometimes even ignore the geographical borders of the Carpathian Basin itself. The explanation for this lies in a process of historical change spanning nearly 5000 years, during which the region has always been a meeting point for many different cultures. Peoples appearing in the Carpathian Basin have all left their mark, producing a colourful imprint of identity, ethnicity, and occasional continuity. Taking into consideration that my work was not based on aspects of historical and geographical science, perhaps I can be forgiven for taking such a flexible approach.

In this book, I would like to contribute my experience as an artist in an effort to depict a unique group of historical monuments. I consider this work to be part of my artistic activity, a form of research dealing with the problem of time and space. The act of drawing is a good introduction to the world of imagery and helps us to understand what we see. It is as much about recognition as it is a way of recording human and historical knowledge. There are a vast number of things that cannot be interpreted, or hardly at all, without visual representation. These are difficult to speak or write about because they are not of a linguistic nature, but they are visible nevertheless. Drawings show us things that we could otherwise not become acquainted with. The person drawing sees and interprets what is seen and presents us with the results to the best of his/her ability. The rest is left to those who view the images.

The drawings presented here are mostly visual reconstructions. They use forms of spatial abstraction to illustrate connections, proportions and masses to help visualise images of decaying or destroyed buildings. A perfect version would naturally have to include interiors and furnishings as well as views of the surrounding landscape, but this was not what I had in mind. Drawing by its very essence ensures the possibility of further thought and variation.

Historical monuments are being destroyed at an increasingly rapid pace due to natural, climatic and economic processes. This is the kind of danger that neither good advice nor strict orders or threatening statutes can help to prevent, so we can not avoid the task of documenting our existing relics and spreading knowledge about them based on accurate data. It is my hope that this book will not only give laypersons more to ponder on, but will also provide professionals with new challenges. In addition, I trust that my results will assist others who share my enthusiasm for solving the problems related to this special group of historical relics.

In creating these drawings, I have relied on the publications of many professionals who contributed their hard work in helping me to expand and supplement my materials. Some are friends in the field of archaeology, others are art enthusiasts. I would like to take this opportunity to thank all of them!

Névmutató

Abos	82	Bodzavám – Werk A.	346
A Concó-patak menti sáncrendszer	320	Bojca – Vöröstorony	329, 330, 331, 332, ... 333, 334, 335, 336
Alsócsernáton	129	Bossány	296
Alsójányok	258	Botfalu	129
Alsósajó – Sajóvár	74	Bozók	240
Alsósebes	287	Bölcske – Bolondvár	33
Alsótömös – Magyarvár	324	Bölcske – Széles-dombi dűlő	34
A nyugat-dunántúli gyepű-rendszer és úthálózat térképe	68	Brassó	261
Appony	283	Bród	308
Árva	209	Budapest	146
Bacska	297	Budapest – Aquincum	45, 46
Bajcsa	230, 231	Budapest – Buda és Pest városa	147
Bajmóc	120	Budapest – Buda vára	148, 149
Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő	131, 132, 133	Budapest – Buda vára	150
Bazin	253, 254	Budapest – Gellért-hegy	44
Beckó	202	Budapest – Haraszi út 42.	91
Becse – Hasznos vára	136, 137	Budapest – Háros u. 6.	91
Berencs	182, 183	Budapest – Margitsziget, Domonkos kolostor és királynéi castellum	124
Berzence	102	Budetin	281
Besztérce – Burg	93	Buják	159
Besztérec - Vársziget	69	Bükkszenterzsébet – Nagykő	33
Betlér	279	Cibakháza	323
Bikszárd – Éleskő vára	179	Cód	92
Bodrogszerdahely	287	Csábrágvár, Csábrág vára	163
Bodzavám – Blockhaus II	349	Csejte	206
Bodzavám – Keresztvár	90	Cserenye	292
Bodzavám – La Cordonul	345		

Cseri – Litva vára	98	Hájnók – Bezzegh kastély	293
Csernek	289	Hernádbüd – Várdomb	34
Cseszte – Vöröskő vára	222	Holics	303, 304
Csicsó	272	Homoróddaróc	127
Csicsva	188	Homródszentmárton	129
Csókakő	116, 117	Iharkút – Kispápavár	26
Dalmand – Gölösi-dűlő	51	Illyefalva	130
Darnóc	84	Ivanics	234, 235
Detrekő	164, 165	Ivánka – Szent-György	114
Detrekőváralka – Pálffy kastély	285	Izdenc	115
Déva	326, 327, 328	Jablonca – Súlyomkő	110
Divény	175, 176	Jánoshida – Portelek	28
Doba – Somló vára	178	Jaszka	276
Döbrönte	167	Jeszenő	189
Drégelypalánk – Drégely vára	169, 170	Jókő	205
Dunaföldvár – Bottyán-sánc	300	Jolsva	140
Dunakömlőd és Imsós	300	Kadarkút	105
Edelény – Kenderföldek	26	Kajászó – Várdomb	37
Eszék	267, 268, 269	Kapó	187
Esztergom	66, 67	Kapronca	236
Farkasfalva	286	Károlyváros	248, 249, 250, 251
Fehérvárcsurgó – Kisvár-tető	38	Kassa	262
Feketehalom	90	Katafa – Kincsesdomb	48
Felsőelefánt	291	Kecerlipóc	295
Felsőlehota	292	Kékkő	305
Feltót	242	Kelemér – Mohosvár	85
Fertőrákos – Kecse-hegy	40	Kéménd	76
Fülek	157, 158	Keresztúr – Hrusó vára	214
Füzér	171	Késmárk	120
Galgóc	221	Keszthely – Fenékpuzta-földtábor	49
Garamszeg	286	Királykő	89
Garamszentbenedek	125	Kisbún	278
Geretnek	296	Kiskemlék	100, 288
Gernyeszeg	302	Klissza	144, 145
Gimes	197	Kolozsvár – Fellegvár	260
Gömör – Kisvár	96	Komárom	246, 247, 325
Gracsanyica	88	Komárom – Brigetio IV. menettábor	47
Gyergyótölgyes – Blockhaus III.	348	Konyha	106, 107
Gyergyótölgyes – Werk I. – Werk II.	343	Korlátkő	177
Gyimes	337, 342	Kostajnica	317
Gyimes – Batterie B.	347	Kosztel	218
Gyula	173	Körmöcbánya	121
Gyulafehérvár	56, 57	Környe – Vincentia (?)	50
Gyulakeszi – Csobánc vára	162	Kraszna – „Werk A”	338

Krizba – Höltövény vára	81	Nyitragerencsér	82
Kunszentmárton – Nagy-halom	26	Óbér	78
Kustyerolc	288	Omlás	129
Kutyina – Turski Stol	75	Ónod	232
Küküllővár	271	Ópalánk	318, 319
Lajtaprodány.....	79	Orlát	92
Lakács	270	Orlovc	76
Laszó – Laszói-sánc.....	301	Oroszlánkő	186
Lednic.....	212, 213	Oroszvár	53, 54
Léva	190, 191, 192, 193, 194	Orsova	313
Lipótvár	255, 256, 257	Orsova – Ada Kaleh	312
Liptóújvár	282	Osztróluka	296
Lovasberény – Meleg-hegy	24	Őrtilos – Zrínyi Újvár	252
Lubló.....	207	Pákozdvár	36
Lukavec	275	Pancsova	311
Márkusfalva	298	Pécs – Sopiane	61
Márpod	128	Pécsújfalu	294
Mártonhegy	128	Pécsvárad	123
Mészkő – Balikavár	94	Pécs – Vasas – Kopasz Óvár	40
Mezőfalva – Bolondvár	29	Pétervárad	306, 307
Mike – Török vár	79	Petőmihályfa – Márványkő vára	80
Miskolc – Bükkszentlászló-Nagysánc	31	Petrina	237
Mokrágy	291	Petrozsény – Batterie C.	341
Monoszló	290	Petrozsény – Emplacement III.	339
Monyorókerék	265	Petrozsény – Werk I.	340
Mosonmagyaróvár	266	Pinkaóvár	42
Murányi	201	Plaski	259
Nagyecsed	228, 229	Poprád – Szepesszombat	122
Nagyekemező	128	Pozsegaújvár	101
Nagykemlék	118	Pozsonyborostyánkő – Borostyánkő vára	215
Nagyrév – Vár	25	Pozsonynádas	287
Nagysáros	195, 196	Pusztahídvég – Pusztavár	35
Nagyselmec	291	Putnok – Pogonyi-pusztá	26
Nagysenkőc	243	Racsa	314, 315
Nagysurány	227	Raholca	134, 135
Nagyszeben	263, 264	Rakolnok	288
Nagytapolcsány	122	Rákos – Kövi vára	140
Nándorfehérvár	58, 59, 60	Ránkfüred	82
Nemesnebojsza	294	Resinár	92
Netus	128	Resznek	80
Nezsider	87	Revistye	198
Nezsider, Petronel	299	Ricsóváralka – Ricsó vára	139
Novi Levenica	316	Sajógömör	95

Salgótarján – Salgó vára	161	Temetvény	181
Sároskőszeg –		Teplafőszékely – Brezó vára	104
Somos vagy Nyestkő vára	97	Teplice	103
Saskő	199	Tiszadob - vár	69
Sasvár-Strázsa	280	Tiszalúc – Sarkad-puszta	30
Sebeskápolna	43	Tiszaszőlős – Vakvár	25
Sebestorony	138	Tokaj	223
Sebsibodok	130	Torna	166
Selmecbánya – Glanzenberg - Óváros	119	Trencsén	155, 156
Sírok	160	Túrkeve	52
Sokolovac – Turski Grad	75	Túrkeve – Terehalom	32
Somogysámson – Marótpuszta	226	Turnu severin	55
Somogyzitva – Szőcsény vára	241	Újvásár – Derenk vára	111, 112
Somoskőújfalú – Somoskő	172	Ungvár	216
Sopron – Károly-magaslat	41	Uzon	130
Sóskút – Kálvária-hegy	28	Vác	152, 153
Stankovec	290	Vágbeszterce	184, 185
Stomfa	277	Vágújhely	258
Szabács	309, 310	Vágváralja – Vágbeszterce	293
Szanda – Péter-hegy	72	Vál – Pogányvár	37
Szanda – Szanda-hegy	70	Vámosatya – Büdyvár	174
Szanda – Szanda-vár	71	Varasd	238, 239
Szár föld	30	Vasmegyericse – Turski Grad	75
Szászmagyarós	126	Végles	217
Szászorbó	93	Velem-Szentvid	39
Szatmár	244, 245	Velika	86
Szécsény – Kerek-domb	28	Verbóc	288
Szentlőrinc	289	Verebély	233
Szentmária – Havránok	77	Vértessomlyó – Vitány vára	108, 109
Szenttamás	322	Vichodna	113
Szeptencújfalu	284	Vidombák	126
Szigliget	168	Vígvár	115
Szitnya	73	Viskovac	83
Szklabinya	274	Zára	62, 63
Szluin	219, 220	Zayugróc	200
Szolnok	224, 225	Znió	141, 142
Szombathely	64, 65	Zólyomlipcse	210, 211
Sztrecsény	180	Zsilyvajdejvulkán – Blockhaus A.	348
Sztropkó	273	Zsilyvajdejvulkán –	
Szuhabaranka – Baranka vár	99	Infanterie Emplacements	347
Szulyó	143	Zsilyvajdejvulkán – Werk I. – Werk II.	344
Tác	26	Zsolnalitva – Lietava vára	203, 204